

BABIÂLİ'DE HİZİP ÇATIŞMALARI: AHMED FEVZİ PAŞA'NIN OSMANLI DONANMASINI MISIR VALİSİNE TESLİMİ OLAYI*

THE FACTION CONFLICTS AT THE SUBLIME PORTE: THE CASE OF AHMED FEVZİ PASHA'S SURRENDER OF OTTOMAN NAVY TO GOVERNOR OF EGYPT

Ahmet DÖNMEZ**

Öz

Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa, 1839 yılında gerçekleşen Nizip Savaşı ve ardından II. Mahmud'un vefatıyla birlikte, Osmanlı donanmasını Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya teslim etti. Bu olayla ilgili mevcut literatürdeki bilgiler oldukça sınırlıdır. Babiâli'deki hizip çatışmalarının bir sonucu olarak gelişen söz konusu olay, yeni ortaya çıkarılan kaynaklara göre bu çalışmada incelenmektedir. Özellikle İngiliz Millî Arşivi'nde tespit edilen Fevzi Paşa'nın tercümanı Avidick'in konuyla ilgili ayrıntılı raporu esas alınarak hazırlanan bu araştırma, donanmanın Mısır valisine tesliminin nasıl ve hangi şartlarda gerçekleştiği hakkında son derece önemli ve yeni bilgiler ortaya koymaktadır. Bu gelişmelerde, başta Fransa olmak üzere Avrupa devletlerinin nasıl bir rol oynadıkları da çalışma içinde gösterilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Ahmed Fevzi Paşa, Osmanlı donanması, Babiâli, Mehmed Ali Paşa.

Abstract

The commander of navy, Kaptan-ı Derya, Ahmed Fevzi Pasha, surrendered the Ottoman navy to the governor Egypt, Mehmed Ali Pasha, after the Battle of Nizip in 1839 and the following death of Mahmud II. The knowledge over the given case is quite limited in the current literature. The case emerged after the sectarian conflicts at Sublime Porte are reconsidered in respect to newly found sources in the present study. Especially, this research which is prepared with a particular interest on the translator of Fevzi Pasha, Avidick's detailed report found at British National Archives, ascertains significant and new knowledge on how and in what conditions Ottoman navy was surrendered to the governor of Egypt. The role of European Powers, led by France, during developments is also illuminated in the article.

Keywords

Ahmed Fevzi Pasha, Ottoman Navy, Sublime Porte, Mehmed Ali Pasha.

* Bu makale, Türk Tarih Kurumunun düzenlediği Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu'nda sunulmuştur. Çalışma Kaptan-ı Deryalıktan Firariliğe Ahmed Fevzi Paşa: Osmanlı Donanmasını Düşmana Teslim Etmek adıyla bildiri kitabında hatalı olarak basılmıştır. Sempozyum kitabındaki dizgi/baskı hatalarının çalışmanın bilimsel niteliğini etkileyecek boyutta olması nedeniyle yeniden düzenlenerek ve genişletilerek şimdiki hâline getirilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü, ahmett76@yahoo.com.

I. GİRİŞ

Osmanlı Beyliği'nin kısa süre içerisinde sınırları üç kıtaya yayılan bir imparatorluğa dönüşmesinde, güçlü bir donanmaya sahip olması büyük ölçüde etkili oldu. Özellikle merkezden uzak eyaletlerin kontrol altında tutulmasında ve saldırılardan korunmasında deniz gücünün oynadığı rol büyüktü. Ancak Osmanlı Devleti'nin duraklama ve gerileme dönemlerine girmesi ardından Osmanlı donanması bu gücünü ve etkinliğini hızla kaybetti.

III. Selim ve II. Mahmud, Çeşme Baskını'nda (1770) Ruslar tarafından yakılan donanmayı, diğer Avrupa devletleri donanmalarıyla yarışacak bir hâle getirmek için çok çalıştı. Ancak İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Navarin'de (1827) Osmanlı donanmasını yakmasıyla birlikte, bu yönde harcadıkları tüm emek ve zaman bir anda boşa gitmiş oldu. Bununla birlikte Navarin Olayı ile yaşanan felaketin büyüklüğü, II. Mahmud'un cesaretini kırmadı. Çünkü o, hem topraklarında gözü olan Avrupa devletlerine hem de 1831'den sonra isyan eden Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'ya karşı mücadele edebilmek için Osmanlı donanmasını hızlı ve çok daha üstün bir şekilde yeniden oluşturmak zorunda olduğunu biliyordu. II. Mahmud, 1827 yılından itibaren bu yönde önemli adımlar attı ve 12 yıl gibi kısa bir sürede, göreceli olarak, güçlü bir donanma ortaya çıkardı.

Önceki tecrübeler göz önünde bulundurulduğunda, yeni oluşturulan donanmanın başına gelebilecek en büyük felaket, düşman gemileri tarafından üçüncü kez yakılması olabilirdi. Böyle bir felaket gerçekleşmedi. Fakat Osmanlı donanması, kısa bir süre önce Nizip Savaşı'nda (24 Haziran 1839) Osmanlı ordusunu ağır bir yenilgiye uğratan Mehmed Ali Paşa'ya teslim edildi. Konuyu daha da ilginç kılan, Kaptan-ı Derya Ahmed Fevzi Paşa ve Mısır valisi arasında herhangi bir anlaşmanın söz konusu olmayışydı¹. Öyleyse Fevzi Paşa'nın böyle akıl almaz bir harekete sürüklenmesinin sebepleri nelerdi? II. Mahmud'un vefatından donanmanın teslimine kadar Osmanlı donanmasında ne gibi gelişmeler yaşanmıştı? Donanmanın Mısır valisine teslimi basit bir ihanet olayı mıydı, yoksa meselenin arka planında çok daha farklı ve bir o kadar da karmaşık bir süreç mi söz konusuydu? Bu sorular arşiv belgeleri, özellikle de Fevzi Paşa'nın tercümanının hazırladığı ve İngiliz Millî Arşivi'nde tespit edilen rapor çerçevesinde, bu çalışma dahilinde yanıtlanmaya çalışılacaktır.

II. DONANMANIN TESLİMİ ÖNCESİ YAŞANAN GELİŞMELER

Osmanlı ordusu, 1832 yılının son günlerinde Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından Konya'da ağır bir mağlubiyete uğratıldı. Avrupa devletleri karşısında alınan yenilgiler bir yana, topraklarını valisi karşısında bile savunamayan bir hükümdar durumuna düşmesi II. Mahmud için son derece aşağılayıcıydı. Mehmed Ali Paşa tehlikesine karşı Rusların İstanbul'a gelmesi ardından imzalanan Kütahya Anlaşması (14 Mayıs 1833) kalıcı bir barış sağlayabilmekten ve tarafları tatmin etmekten çok uzaktı. Bundan sonraki günlerde II. Mahmud, Mehmed Ali Paşa'yla hesaplaşmanın planlarını yapmaya başladı.

II. Mahmud, bu doğrultuda başta İngiltere ve Rusya'nın desteğini almaya çalıştı ve bu amacına ulaşmak uğruna ciddi ödünler vermekten de çekinmedi. İngilizlerin ticarî taleplerini

¹ Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa ve Fevzi Paşa arasında doğrudan bir bağlantı bulunmamaktadır. Ancak Mısır valisi, 1836 yılında aradaki ihtilafı meselelerin çözümü için Mısır'a bir temsilci gönderilmesi söz konusu olduğunda, bu kişinin Fevzi Paşa olmasını talep etmiştir. Bu istek yerinde görülmediğinden İbrahim Sarım Efendi (Paşa) Mısır'a gönderilmiştir. BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi), HAT (Hatt-ı Hümayun Tasnifi), nr. 37541. B, 24 Ağustos 1836; BOA, HAT, nr. 37541, 1836; BOA, HAT, nr. 20448, 1836.

karşılıyan Baltalimanı Anlaşması'nı (16 Ağustos 1838), Mısır valisine karşı İngiltere'nin askerî desteğini alabilmek amacıyla kabul etti. İstanbul'daki İngiliz Elçisi Lord Ponsonby anlaşmanın kabulü durumunda, İngiltere'nin Mısır valisi aleyhine Osmanlı ile bir ittifak anlaşması yapacağına dair güçlü imalarda bulunmuştu. Ancak anlaşma onaylandıktan sonra bütün hesaplar değişti. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, zaten baştan beri saldırıya yönelik bir ittifakı kabul etmeme kararlılığında idi. Kısa bir süre sonra Mehmed Ali Paşa'nın bağımsızlığını ilan etmekten vazgeçmesi ve Baltalimanı Anlaşması hükümlerini uygulamayı kabul etmesiyle birlikte, İngiltere'nin Mısır'a askerî müdahale olasılığı tamamen ortadan kalktı. Lord Palmerston'un teklif ettiği anlaşma, bir saldırı durumunda Osmanlı Devleti'ni korumaya yönelik ve padişahın serbest hareket alanını daha da kısıtlayacak nitelikteydi².

II. Mahmud'un uzun süredir devam eden sağlık sorunları 1839 yılına gelindiğinde iyice arttı³. Bu durum padişahı, Lord Palmerston'un tavsiye ettiği gibi reformların meyve vermesini beklemek için uzun yıllar beklemek hususunda daha da isteksiz yaptı. Kısa bir süre sonra II. Mahmud, savaş konusundaki kararını artık kesin olarak vermişti. Ölmeden önce Mehmed Ali Paşa'yla hesaplaşmakta kararlıydı ve yalnızca böyle bir çatışmanın, büyük güçleri harekete geçirebileceğine inanıyordu⁴. Ayrıca mevcut durumu, özelde kendi iktidarının ve genelde Osmanlı hanedanının varlığı bakımından sürdürülemez buluyordu. Savaş için kişisel hazinesindeki altın eşyaları bile elden çıkarmayı göze almıştı. Babîlî de Mısır valisiyle savaşılmaması kararını destekliyordu⁵. Kısa bir süre sonra Fırat'ı geçen Hafız Mehmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu, İbrahim Paşa ordusuyla karşı karşıya geldi. Nizip'te yapılan savaşta Osmanlı ordusu ağır bir yenilgi aldı. Bundan bir hafta sonra II. Mahmud vefat etti ve yerine oğlu Abdülmecid tahta geçti⁶.

II. Mahmud'un vefatı, Osmanlı Devleti'nin temellerinde Nizip'teki bozgunun daha büyük bir sarsıntı meydana getirdi. Çünkü II. Mahmud iktidara geldiği 1808 yılından beri giderek artan bir şekilde merkezî gücü elinde toplamış ve devletin birliğini sağlayan gücü şahsiyetiyle bütünleştirmişti. Babîlî'deki birbirine rakip hizipler arasında yürüttüğü denge politikasıyla, farklı anlayış ve çıkarlara sahip kişileri yönetmeyi başarmıştı⁷. Bu hizipler dönem dönem birbirlerine karşı üstünlük kazanıyordu. Bunlar içinde öne çıkan kişiler Hüsrev Paşa, Akif Paşa, Fevzi Paşa, Pertev Paşa, Mustafa Reşid Paşa idi ki ilk üçü, Hünkâr İskeleyi Anlaşması'nı imzalayanlar arasında yer alıyordu⁸. Bu yüzden bu tarihten itibaren İngiltere tarafından Rus yanlısı olarak değerlendirilmeye başlandılar⁹.

² John V. Puryear, *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969, s. 100–104; Letitia W. Ufford, *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007, s. 79; Ahmet Dönmez, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diploması ve Reform (1833–1841)*, Kitap Yayınları, İstanbul 2014, s. 221–231, 248–254.

³ PB (Durham Arşivi Ponsonby Belgeleri), GRE/E/378/161, Mac. Guffog'tan Ponsonby'ye, Mayıs 1839; Mustafa Nuri Paşa, *Netayic ül-Vukuat*, IV, (sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992, s. 275; İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 105.

⁴ Charles Webster, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, II, G. Bell&Sons Ltd, London 1951, s. 616, 625.

⁵ PB, GRE/E/150/B/39, Ponsonby'den Palmerston'a, 22 Mayıs 1839.

⁶ NA (İngiliz Millî Arşivi), FO, 78/356, nr. 169, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Temmuz 1839; NA, FO, 78/356, nr. 163, Ponsonby'den Palmerston'a, 01 Temmuz 1839; *Takvim-i Vekayi*, nr. 181, 11 Temmuz 1839; Muhammed H. Kutluoğlu, *Egyptian Question (1831–1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998, s. 139; Frederick S. Rodkey, *The Turco-Egyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia (1832–1841)*, The University of Illinois Press, Urbana 1924, s. 104. II. Mahmud'un vefatıyla ilgili ayrıca bkz. Ali Akyıldız, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, s. 49–84.

⁷ Reşad Kaynar, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954, s. 82; Frederick S. Rodkey, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41", I, *The Journal of Modern History*, I/4, University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 590.

⁸ BOA, HAT, nr. 37607, 1833; BOA, HAT, nr. 43186, 1833.

⁹ Bu üç kişi aynı zamanda, Hünkâr İskeleyi Anlaşması sırasındaki hizmetlerinden dolayı Çar I. Nikola'nın madalyası verdiği kişiler arasında yer almaktadır. NA, FO, 78/225, nr. 98, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Aralık 1833.

Fevzi Paşa, 1834 yılı başında özel elçilikle Rusya'ya gönderildi. Burada, küçük bir ülke büyüklüğündeki Osmanlı toprağının Rusya'ya verilmesini öngören Petersburg Anlaşması'nı yaptı¹⁰. Bu durum İngiliz devlet adamlarının gözünde onu, tamamen Rusya menfaatine çalışan bir kişi konumuna getirdi. Gerçekten de Fevzi Paşa Ruslarla yakın ilişki içerisindeydi¹¹. Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun Rusya'ya bağlı olduğunu düşünmesi onun bu tavrında etkili oluyordu. 1836 yılı ortasında patlak veren ve tarihe Churchill Olayı olarak geçen meselede İngiliz elçisinin asıl amacı Rus yanlısı olduğuna inandığı Fevzi Paşa'yı ve Akif Paşa'yı görevden alırdırmektir. Fevzi Paşa, bundan sonraki günlerde bazen Ruslara yakın oldu, bazense onlardan uzaklaştı¹².

İngiliz elçisinin isteğinin aksine, Fevzi Paşa önce vekâleten, daha sonra da asaleten kaptan-ı deryalığa (Kasım 1836) atandı. Birkaç ay sonra Hüsrev Paşa uzun süredir elinde tuttuğu seraskerlik görevinden alındı. Hüsrev Paşa, bundan sonraki günlerde Babıâli'deki etkinliğini yetiştirmeleri olan ve padişaha damat yaptığı Halil Rifat Paşa ve Said Paşa aracılığıyla sürdürdü. Bu sırada gün geçtikçe Fevzi Paşa ile araları açıldı. 1839 yılı ortalarına gelindiğinde II. Mahmud, daha önce belirtildiği gibi, ölüm döşegindeydi. Tahta geçebilecek en uygun kişi ise oğlu Abdülmecid'di. Hüsrev Paşa da bu olasılığı menfaatine daha uygun görüyordu. Çünkü uzun müddettir gözünden düşmüş bulunduğu II. Mahmud'un yerine, kolayca kontrol edebileceği Abdülmecid'in tahta geçmesi onun çıkarları gereği idi. Diğer yandan Fevzi Paşa, II. Mahmud'a bağlıydı. Hüsrev Paşa gibi bir rakibinin genç padişahı kontrol etmesi ve bu güçle kendisine zarar vermesi olasılığı onu oldukça rahatsız ediyordu¹³. Nizip Savaşı ve hemen ardından padişahın vefatı işte böylesi bir ortamda gerçekleşti.

III. DONANMANIN TESLİMİ AŞAMASINDA YAŞANAN GELİŞMELER

Fevzi Paşa, II. Mahmud'un vefatından kısa bir süre önce Osmanlı donanmasının başında Akdeniz'e hareket etmişti. Taht değişimi yaşandığı sırada donanma Çanakkale Boğazı'nda idi¹⁴. Çok geçmeden Osmanlı donanmasının Mehmed Ali Paşa'ya hem de Fevzi Paşa tarafından teslim edildiği haberi, önce İstanbul'a ve ardından Avrupa başkentlerine ulaştı. Bu haber, tüm çevrelerde adeta bomba etkisi yarattı. Ordusunu ve padişahını kaybetmiş Osmanlı, şimdi hiç savaşmadan donanmasını da kendi valisine kaptırmıştı. Bu olay, 1833 yılında yaşananlardan çok daha büyük bir krizin söz konusu olduğunu göstermekteydi. Mısır valisi, Nizip Savaşı'nda kazandığı zaferden hemen sonra Osmanlı donanmasını ele geçirerek büyük bir avantaj

¹⁰ Nicolae Jorga, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005, s. 315; BOA, HAT, nr. 43162, 1834.

¹¹ Jorga, *aynı yer*. Lord Ponsonby, Fevzi Paşa'nın Rusya lehine hareket ettiğini ve Rus elçisine bilgi aktardığını defalarca Londra'ya bildirmiştir. NA, FO, 78/328, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Ağustos 1834; PB, GRE/E/102/E/55, Ponsonby'den Bulak'a, 21 Ağustos 1834.

¹² Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Dönmez, *age*, s. 151 vd.

¹³ Abdurrahman Şeref, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980, 16; Reşad Ekrem Koçu, "Ahmed Fevzi Paşa Maddesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 366; Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700-1870)*, (çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010, s. 402; Ahmet Lütfi Efendi, *Vak'aniyyetü Ahmed Lütfi Efendi Tarihi*, V, (hızl. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999, s. 890; Sina Akşin, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 10-11. Mustafa Nuri Paşa'nın bildirdiğine göre II. Mahmud, Hüsrev Paşa ve yandaşlarının oğlu Abdülmecid'i tahta geçirmeyi planladığından şüphelenmeye başlamıştır. Böyle bir teşebbüs durumunda Abdülmecid'i öldürmesi için Fevzi Paşa'yı görevlendirmiştir. Mustafa Nuri Paşa, *age*, IV, s. 276. Fevzi Paşa ve Hüsrev Paşa arasındaki husumetin temelinde, saraya damat olma çekişmesi ve Hüsrev Paşa'nın Fevzi Paşa'yı Prusyalı subay Moltke'nin önünde küçük düşürmesi gibi olaylar yatmaktadır. Yüksel Çelik, *Şeyhül Vüzerâ Koca Hüsrev Paşa II. Mahmud Döneminin Perde Arkası*, TTK Yayınları, Ankara 2013, s. 361-362.

¹⁴ Mustafa Nuri Paşa, *age*, IV, s. 276; Koçu, "Ahmed Fevzi Paşa Maddesi", s. 366. Bu tarihte Osmanlı donanması, 25 gemiden ve yaklaşık 25 bin denizciden oluşmaktaydı. Koçu, *aynı yer*.

sağlamıştı. Fevzi Paşa'nın bu hatası sadece Osmanlı'nın değil, onu valisine karşı savunmayı arzulayan Avrupa devletlerinin de işini zorlaştırmıştı¹⁵. Doğu Sorunu artık çok önemli bir safhaya gelmişti.

Mehmed Ali Paşa, donanmayı savaşıarak ele geçirseydi, bu çok da gizemli bir olay olmazdı. Ancak Mısır valisini hiç sevmeyen bir kişi olarak bilinen Fevzi Paşa'nın donanmayı ona kendi eliyle teslim etmesi, tüm dünyada büyük merak uyandırmıştı. Çanakkale Boğazı'ndaki donanma tüm gemileriyle nasıl İskenderiye'ye gitmişti? Fevzi Paşa bir yana, binlerce Osmanlı askerinin bulunduğu gemiler nasıl olmuştu da böyle savaşmaksızın düşman eline geçmişti? Bu konuda ki soru işaretleri bir süre sonra İskenderiye'den gelen haberlerle aydınlanmaya başladı. Özellikle de Fevzi Paşa'nın tercümanı Avidick'in İstanbul'a gelmesi ve olanları ayrıntısıyla anlatması bilinmeyen birçok hususu açıklığa kavuşturdu. Ancak bu bilgiler yeni soru işaretlerine de sebep oldu. Avidick'in ifadeleri, meseleye müdahil olarak Akdeniz'deki Fransız donanmasının komutanı Amiral Julien Pierre A. Lalande'ı işaret ediyordu. Bu ise Mehmed Ali Paşa destekçisi olduğu bilenen Fransa'nın, donanmanın kaçırılması olayında parmağı olduğu anlamına geliyordu. Bunun üzerine İstanbul'daki İngiliz Elçisi Lord Ponsonby bu söylentilerin ne kadar gerçek olduğunu araştırmaya başladı. Bu konuda, Lord Ponsonby ve Avusturya Elçisi Sturmer işbirliği yapıyorlardı.

Kısa bir süre sonra Sadrazam Hüsrev Paşa'nın tercümanı James W. Redhouse bir mektup getirdi. Redhouse, Fevzi Paşa'nın tercümanı Avidick'in İskenderiye'den İstanbul'a geldiğini ve donanmanın kaçırılmasında Amiral Lalande'nin etkili olduğunu ileri sürdüğünü, bu mektupta ifade ediyordu. Bu iddia Amiral Lalande'nin konuyla ilgili Fransız elçisine verdiği raporla çelişiyordu. Avidick'e göre, eğer amiral desteklemeseydi, Fevzi Paşa donanmayı Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmeye asla cesaret edemeyecekti. Bunun üzerine İngiliz elçisi, kısa bir süre önce İskenderiye'den döndüğü için oradaki gelişmeleri iyi bilen ve Avidick'i oradan getiren İngiliz Kaptan Ford'la görüştü. Kaptan Ford, Avidick'le daha önce İstanbul'da tanışmıştı. İskenderiye'ye gittiğinde ona burada rastlamıştı. Avidick ona, hayatının tehlikede olduğunu ve İstanbul'a gitmek istediğini söylemişti. Kaptan Ford da onu gizlice gemisine bindirerek İstanbul'a kaçırmıştı. İstanbul'a ulaştıklarında Hüsrev Paşa, önce Kaptan Ford'la daha sonra da Avidick'le görüştü ve Avidick'ten donanmanın kaçırılışı sırasında neler yaşandığını anlatan detaylı bir rapor istedi. Buna karşılık ona önceki maaşının iki mislini ve bir ev vermeyi vaat etti¹⁶.

Aynı sırada Lord Ponsonby, Kaptan Ford'dan aldığı bilgilerden sonra, konu hakkında Hariciye Nazırı Reşid Paşa'yla da görüştü. Reşid Paşa, Amiral Lalande'nin kendisine anlattıklarıyla Avidick'in ifadelerinin birbiriyle uyuşmadığını söyledi¹⁷. Bunun üzerine İngiliz elçisi, Avidick'in güvenilirliği konusunda Sturmer'den bilgi istedi. Çünkü bu kişi ciddi iddialarda bulunuyordu ve yalan söyleyip söylemediğinin araştırılması gerekiyordu. Bir süre sonra Avusturya elçisinden Avidick'le ilgili ayrıntılı bilgi geldi. Buna göre, Sturmer onu çok eskiden beri tanıyordu ve sözlerine güvenilebilecek biri olduğuna inanıyordu. Tam adı Avidick Schian idi ve Ermeni asıllıydı. 10 yıl kadar Avusturya'nın İzmir konsolosunun yanında birinci tercüman olarak çalışmıştı. Fransızca, İtalyanca ve Yunanca biliyordu. Avusturya'nın birçok gizli meselesine aşina olmasına rağmen görevi boyunca en küçük bir ihanette bulunmamış ve

¹⁵ NA, FO, 195/157, nr. 125, Palmerston'dan Beauvale'a, 25 Ağustos 1839.

¹⁶ NA, FO, 78/360, nr. 315, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Kasım 1839. Kaptan Ford'a hizmetlerinden dolayı nişan verilmiştir. BOA, İ. HR, (İrade Hâriciye), nr. 3/94, 10 Şubat 1840.

¹⁷ NA, FO, 78/360, nr. 316, Ponsonby'den Palmerston'a, 28 Kasım 1839.

dürüstlüğünü ispat etmişti. Daha sonra İzmir'den İstanbul'a gelmiş ve Sturmer'in tavsiyesiyle Osmanlı donanmasında tercüman olarak çalışmaya başlamıştı¹⁸.

Hüsrev Paşa'nın teklifini kabul eden Avidick, bir süre sonra donanmanın Mehmed Ali Paşa'ya teslimi sürecinde yaşananlarla ilgili raporunu tamamladı. Bu rapor, Reşid Paşa aracılığıyla İngiliz elçisine de ulaştırıldı. Daha önce Kaptan Ford, Avidick'in kendisine "*Eğer Amiral Lalande olmasaydı, Kaptan Paşa asla donanmayı İskenderiye'ye götürmezdi.*" dediğini iddia etmişti. Lord Ponsonby'nin tespitlerine göre, Avidick bu kez amiral hakkında böyle bir suçlamada bulunmuyordu. Bununla birlikte raporda bazı hususlar dikkat çekiciydi. Öncelikle Amiral Lalande Fevzi Paşa'dan, donanmayı Mısır valisine teslim etmesini talep etmemişti. Ancak Mehmed Ali Paşa ile birleşerek Ruslara karşı koymak amacıyla İstanbul üzerine yürümesini tavsiye etmiş, kendisinin de onlara katılacağını söylemişti. Böylece ne yapacağına karar veremeyen ve Riyale-i Hümayun Osman Bey'in¹⁹ baskısı altında bulunan Fevzi Paşa'yı cesaretlendirmiş ve onun İskenderiye'ye gitmesinde etkili olmuştu. İkinci olarak amiral, II. Mahmud'un zehirlendiği ve Hüsrev Paşa'nın Ruslarla anlaşığı yönünde Osman Bey'in iddialarını, bunların gerçekliğini araştırmadan, kabul etmişti. Son olarak da Fevzi Paşa'dan, İskenderiye'ye gitme planından İngiliz donanma komutanına bahsetmemesini istemişti. Bütün bunlar Amiral Lalande'in yetkisini aştığını ve taraflı davrandığını gösteren hareketlerdi²⁰.

Akdeniz'deki Fransız donanmasının kumandanı ile ilgili bu iddialar Fransız Elçisi Pontois'nun başını ağrıtabilecek cinstendi. Pontois, Avidick'in güvenilir biri olmadığını, bu tür iddiaları kendisini önemli göstermek ya da ödül kazanmak için öne sürmekte olduğu söylemek dışında inandırıcı bir argüman geliştiremedi²¹. Fransız hükümeti, bu olayın önüne geçecek tedbirleri alamadığı için elçisine son derece kızmış durumdaydı²². Bundan aylar sonra Amiral Lalande temize çıkmak için, Fevzi Paşa'nın kendisine "*Eğer İngiliz ve Fransız donanmaları beni engelleyecek olursa, donanmayı karaya oturturum.*" tehdidinde bulunduğunu, bu yüzden İskenderiye'ye gitmesine izin vermek zorunda kaldığını iddia etti²³.

Bu aşamada tamamı Fransızca olarak yazılmış Avidick'in raporuna yakından bakmak faydalı olacaktır. Raporunda, Osmanlı donanmasında yaşananlar ayrıntılı olarak anlatılmaktadır.

Avidick'in raporunda yer alan bilgilere göre, Mısır valisiyle bir savaşın başlamasının an meselesi olduğu bir ortamda, Suriye sularına doğru ilerlemesi talimatı Fevzi Paşa'ya verildi. Bunun üzerine donanma hareket etti. Donanmada bulunan subaylar ve diğer denizciler başarı kazanacakları konusunda tam bir güvene sahipti. Bu sırada II. Mahmud'un hastalığının kötüye gittiğine dair bir haber donanmaya ulaştı. Bu haber, başta Fevzi Paşa olmak üzere donanmada bulunanların tümünde büyük bir endişeye ve korkuya sebep oldu. Aynı sırada Fevzi Paşa, II. Mahmud'un ölüm döşeginde olduğuna dair kendisine ulaşan bilgilerden sonra, aralarında husumet bulunan Tahir Paşa'nın kaptan-ı derya olarak atanacağına dair şüphe duymaya başladı. Buna dair bilgi almak üzere Fevzi Paşa bir adamını bir mektupla birlikte İstanbul'a gönderdi. Bu kişinin elde ettiği bilgilere göre, henüz Tahir Paşa'nın kaptan-ı deryalığa getirilmesi gibi bir karar alınmamıştı. Diğer bir bilgiyse padişahın sağlık durumunun çok kötü olduğuydu. Ancak Fevzi Paşa bu bilgilerden tatmin olmamıştı. Bu kez İbrahim Bey'i gönderdi

¹⁸ NA, FO, 78/360, nr. 318, Ponsonby'den Palmerston'a, 20 Kasım 1839; NA, FO, 78/360, nr. 315, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Kasım 1839.

¹⁹ Bu kişi, Topal Osman Paşa'dır. Aslen İzmirlidir. Fevzi Paşa'nın kethüdası Şerif Ağa'nın oğludur. O sırada Osmanlı donanmasında ikinci komutan, riyale-i hümayun, olarak görev yapmaktaydı. Kemal Beydilli, "Topal Osman Paşa Maddesi", *Diyanet İşleri İslâm Ansiklopedisi*, XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 246; Mustafa Nuri Paşa, *age*, IV, s. 276.

²⁰ NA, FO, 78/360, nr. 327, Ponsonby'den Palmerston'a, 03 Aralık 1839.

²¹ NA, FO, 78/392, nr. 2, ek. 2, Pontois'dan Reşid Paşa'ya, 31 Aralık 1839.

²² PB, GRE/E/150/C/19, Cordoba'dan Ponsonby'ye, Ocak 1840.

²³ NA, FO, 78/394, nr. 107, Pisani'den Ponsonby'ye, 22 Mayıs 1840.

ve donanmayla birlikte Çanakkale Boğazı yakınlarında beklemeye başladı. 1 Temmuz günü İbrahim Bey hareket ettiği sırada, II. Mahmud sabah saatlerinde vefat etmişti. İbrahim Bey ertesi gün bu haberle donanmaya döndü. Padişahın vefatı tüm donanmada büyük bir sarsıntı yarattı. Fevzi Paşa tüm kumandanları toplayarak durumu açıkladı. Bunun üzerine herkes ağlamaya başladı²⁴.

Fevzi Paşa çok sarsılmıştı. Ancak onu üzen tek olay II. Mahmud'un vefatı değildi. Düşmanları olan Hüsrev Paşa ve Halil Paşa'nın iktidarı ele geçireceğinden endişelenmekteydi. Haberlere göre, bu ikisi padişahı zehirlemişlerdi ve donanmayı Rusya'ya teslim etmek niyetindeydiler²⁵. Bu esnada Fevzi Paşa ne yapacağına karar veremiyordu. Daha fazla bilgi alabilmek için İzmir vapurunu beklemeye başladı. Ertesi gün İzmir vapurundan elde edilen haberlerde, Hafız Paşa ve diğer birçok Osmanlı yöneticisinin görevden alındığı gibi bilgiler bulunuyordu. Bunun üzerine Fevzi Paşa'nın korkusu daha da arttı. Tahir Paşa'nın ansızın gelerek donanmanın kontrolünü ele geçireceğine inanıyordu. Osman Bey, Fevzi Paşa'nın korkularını kışkırtıyor; Hüsrev Paşa ve Halil Paşa'nın, padişahı zehirlediklerine ve Osmanlı Devleti'ni Rusya'ya teslim etmeye hazırlandıklarına onu inandırmaya çalışıyordu²⁶. Bu sırada bir geminin donanmaya yaklaştığı görüldü. Önce bunun Tahir Paşa'nın gemisi olduğu sanıldı. Ancak bu, İngiliz Kaptan Walker'ın gemisiydi. Osman Bey, yukarıda sözü edilen haberleri sanki gerçekleşmiş olaylar gibi Kaptan Walker'a anlattı. Kaptan Walker, bu bilgilerin doğruluğunu İstanbul'da araştırdıktan sonra kendisine bilgi vereceğini söyleyerek İstanbul'a hareket etti. Bu sırada Fevzi Paşa çok endişeliydi. Öyle ki Avidick'e eğer İstanbul'a dönecek olursa Hüsrev Paşa'nın ve Halil Paşa'nın kendisini öldürüp öldürmeyeceği konusunda ne düşündüğünü bile sormuştu. Buna karşılık Avidick, ona gerçekten buna inanıyorsa donanmayı İstanbul'a götürmesi için Mustafa Paşa'ya bırakarak bir gemiyle Tunus'a gitmesini tavsiye etti. Bir süre sonra Abdülmecid'in tahta geçtiği bilgisi donanmaya ulaştı²⁷.

Osman Bey, donanmanın Mehmed Ali Paşa'ya götürülmesini istiyordu. Fevzi Paşa ise bu konuda tereddüt içindeydi. Avidick, Fevzi Paşa'ya bunu yapmamasını, Osmanlı denizcilerinin Mısır valisine teslim olmaktansa denize atlamayı tercih edeceklerini söyledi. Fevzi Paşa Avidick'e "*Evet, bunu yapmamalıyız, denize açılalım bakalım ne olacak.*" şeklinde cevap verdi ve Osman Bey'e Avidick'in tavsiyesinden bahsetti. Osman Bey, eğer bu tavsiyeyi tutmak istiyorsa önce kafasını uçurması gerektiğini sonra ne istiyorsa yapabileceğini söyledi. Bu sırada Avidick de Osman Bey'in kendisine kötü bir şey yapacağından korkmaya başlamıştı²⁸.

Bir süre sonra Fransız donanması Osmanlı donanmasının yakınlarına geldi. Amiral Lalande, Fevzi Paşa ile görüşmek istiyordu. Fevzi Paşa, görüşme için Osman Bey'i gönderdi. Avidick de tercümanlıklarını yaptı. Osman Bey amirale, Hüsrev ve Halil Paşa'nın padişahı zehirleyerek yönetimi ele geçirdiklerini, Rusya ile anlaştıklarını, Abdülmecid'in ellerinde esir olduğunu söyledi. Ayrıca Osmanlı donanması subaylarının Mehmed Ali Paşa ile barış yapmak

²⁴ NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839.

²⁵ Aynı belge. Bu konuda ayrıca bkz. Ufford, *age.*, s. 65-66. Fevzi Paşa, Hüsrev Paşa'nın İstanbul ve donanmayı Ruslara teslim etmek niyetinde olduğunu ileri sürmekteydi. Fakat İngiliz elçiliğine kısa süre önce ulaşan bilgiye göre, Babiâli'deki en güçlü Rus tarafları kendisiydi: "*The Capitan Pasha is the head of the systematic Russian party aided by Nouri, who oppose all our plans and proposals*". PB, GRE/E/378/153, MacGuffog'tan Ponsonby'ye, 07 Nisan 1839.

²⁶ Kamil Paşa'nın bildirdiğine göre, İstanbul'a dönmesi emri verildiği bir sırada Fevzi Paşa'nın yetiştirmesi ve sırdaşı olan Osman Bey, en iyi çarenin Mısır'a gitmek olduğunu, Mehmed Ali Paşa'nın onu memnuniyetle karşılayacağını söyleyerek Fevzi Paşa'yı İskenderiye'ye gitmeye ikna etmiştir. Kamil Paşa, *Târih-i Siyâsî-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, III, İstanbul 1327, s. 180-181; Beydilli, "Topal Osman Paşa Maddesi", s. 246. Ahmed Cevdet Paşa, Mısır'a gitmesi konusunda Fevzi Paşa'nın yakın adamlarınca yönlendirildiğini bildirmektedir. Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 1-12, (hızl. Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953, s. 6.

²⁷ NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839. Bu haberi, İstanbul'dan kaçarak donanmaya ulaşan Fevzi Paşa'nın yakın adamı Hacı Akif getirmiştir. Koçu, "Ahmed Fevzi Paşa Maddesi", s. 366.

²⁸ NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839.

ve birlikte Osmanlı'yı kurtarmak gibi bir planları olduğunu açıkladı. Plana göre, Hafız Paşa da orduyla İstanbul'a yürüyecek ve başkenti Ruslardan ve taraftarlarından kurtaracaklardı. Amiral Lalande, Mısır valisiyle bir barış fikrini desteklediğini, bunun "imparatorluğu kurtarmak için mükemmel bir plan"²⁹ olduğunu söyledi. Osman Bey Kandiye'ye gitmeyi planlıyordu. Ancak Amiral Lalande, plandan Kandiye'dekilerin haberi olmadığı gerekçesiyle, Rodos'a gitmelerini tavsiye etti. Amiral Lalande bu sırada Çanakkale Boğazı'nda Rusların saldırılarına karşı hazır bekleyeceğini söyledi. Ardından Fevzi Paşa ve Amiral Lalande kısa bir görüşme yaptı. Ancak Osman Bey, aralarında konuştuklarından Fevzi Paşa'ya bahsetmemesini amiralden istemişti. Bunun üzerine Amiral Lalande sadece padişahın ölümünden söz ederek ayrıldı³⁰. Osman Bey işi şansa bırakmıyordu. Donanma kumandanlarından Mustafa Paşa'yı da planına ortak etti. Daha sonra Fevzi Paşa'yı İskenderiye'ye gitmeye ikna etti. İlk iş olarak Mehmed Ali Paşa'ya, Osmanlı'yı kurtarmak için birleşmeleri gerektiğine dair mektup gönderdi. Ardından donanma İskenderiye'ye götürüldü³¹.

Bu sırada İstanbul'da endişeli bir bekleyiş sürüyordu. Fevzi Paşa'nın çıldırması olduğunu düşünenler çoğunlukta idi. Osmanlı donanmasıyla ilgili en son bilgi İngiliz Kaptan Wakefield aracılığıyla gelmişti. Kaptan Wakefield, donanmayı Rodos yakınlarında bir Mısır savaş gemisiyle birlikte İskenderiye'ye doğru hareket ederken görmüştü³². Hüsrev Paşa, bu bilgiyi İngiliz Elçiliği Baştercümanı Pisani'den aldığı anda kızgınlığı had safhaya çıkmış durumdaydı. Sürekli olarak, Fevzi Paşa'ya donanmanın Hafız Paşa'ya da ordunun kontrolünün verilmesinin "felaket getirici" bir büyük hata olduğunu söylemekteydi³³.

IV. DONANMANIN TESLİMİ SONRASI YAŞANAN GELİŞMELER

Osmanlı donanması, 14 Temmuz'da İskenderiye'ye ulaştı³⁴. Başta donanmanın saldırı niyetiyle geldiğini düşünerek paniğe kapılan Mısır valisi, durumu öğrenince Fevzi Paşa ile görüşmeyi kabul etti³⁵. Padişaha asi olmuş iki paşa aynı gün bir araya geldi. Bu iki kişiden biri kısa süre önce Osmanlı Devleti'nin ordusunu yenmiş, diğeri de donanmasını kaçırmıştı. Birleştikleri en önemli nokta ise Hüsrev Paşa'ya duydukları nefretti³⁶.

²⁹ "C'est l'unique moyen de sauver l'Empire". NA, FO, 78/360, nr. 315, ek. 1, Redhouse'tan Ponsonby'ye, Kasım 1839.

³⁰ Osman Bey'in Amiral Lalande ile görüşmesi ve ardından yaşanan gelişmeler için ayrıca bkz. Kamil Paşa, *age*, III, İstanbul 1327, s. 181-183.

³¹ NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839. Hüsrev Paşa, Fevzi Paşa'yı kandırmak için bir plan hazırlamıştır. Bu çerçevede Muhsin Efendi'yi, biri Fevzi Paşa'nın görevinde bırakıldığını, diğeri ise Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalığa atandığını bildiren iki fermanla donanmaya göndermiştir. Muhsin Efendi'nin görevi, önce birinci fermanı Fevzi Paşa'ya vererek onu kandırmak, sonra ikinci fermanı ortaya çıkarıp kontrolün Mustafa Paşa'ya geçmesini sağlamaktır. Muhsin Efendi, Rodos yakınlarında donanmaya yetişmiştir. Ancak birinci fermanı verdikten sonra, diğerini yakalanma korkusuyla denize atınca tüm plan suya düşmüştür. Mustafa Nuri Paşa, *age*, IV, s. 277.

³² NA, FO, 78/357, nr. 181, ek. 1, Wakefield'dan Konsolos Lander'a, 16 Temmuz 1839.

³³ NA, FO, 78/357, nr. 181, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 19 Temmuz 1839.

³⁴ NA, FO, 78/358, Avrupa konsoloslarına ait rapor, 15 Temmuz 1839.

³⁵ Ahmet Lütfi Efendi'nin bildirdiğine göre Mehmed Ali Paşa, Babıâli tarafından kısa bir süre önce İskenderiye'ye gönderilmiş olan Akif Efendi'nin donanmanın teslim olmak üzere geldiğine dair sözlerine inanmamış ve onu bir süre hapsedmiştir. Fevzi Paşa'nın savaşmak için değil, teslim olmak üzere geldiğini öğrendiğinde ise Akif Efendi'yi serbest bırakmıştır. Ahmet Lütfi Efendi, *age.*, VI, s. 1014; Şeref, *age*, s. 17. Akif Efendi, kısa bir süre sonra İstanbul'a dönmüştür. Mehmed Ali Paşa onun aracılığıyla gönderdiği mesajda, Fevzi Paşa'nın donanmayı kaçırdığı sırada son derece korkmuş olduğu için ne yaptığının bilincinde olmadığını ve bu yüzden affedilmesi gerektiğini bildirmiştir. NA, FO, 78/357, nr. 188, ek. 2, Pisani'den Ponsonby'ye, 22 Temmuz 1839.

³⁶ Mısır'ın Fransa'nın işgalinden kurtarılmasından sonra 1804 yılında valiliğe Hüsrev Paşa getirilmiştir. Mehmed Ali Paşa isyan çıkararak görevine başlayamadan Hüsrev Paşa'nın kaçmasına sebep olmuştur. Bu ise Hüsrev Paşa için aşağılayıcı bir başarısızlıktır. İki taraf arasındaki çekişme ve düşmanlığın temeli o günlere dayanmaktadır. Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999, s. 195-196; Şinasi Altundağ, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831-1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945, s. 24.

Avrupa devletlerinin konsolosları, bu olağanüstü gelişme üzerine acil olarak Mehmed Ali Paşa'dan toplantı talep ettiler. Konsoloslar, Fevzi Paşa'nın II. Mahmud'un zehirlendiğine ve Hüsrev Paşa'nın Rusya ile anlaşığına dair iddialarının henüz kesinlik kazanmadığını ve donanmayı kabul ederek Paşa'nın suç ortağı olmayacağını umduklarını dile getirdiler. Buna karşılık Mehmed Ali Paşa, donanmaya el koymaya ya da onunla İstanbul'a saldırmaya niyeti olmadığını söyleyerek, padişah tarafından istekleri kabul edildiğinde tüm gemileri iade edeceği sözünü verdi³⁷.

İlerleyen günlerde Fevzi Paşa ve diğer donanma kumandanları Mısır valisinin makamına çağrıldı. Mehmed Ali Paşa, II. Mahmud'a bağlı olduğunu, ancak Hüsrev Paşa'nın çeşitli entrikalarla aradaki husumeti çıkardığını söyledi. Niyetinin Müslümanları birleştirerek bunların oyunlarını bozmak, İstanbul'a giderek padişaha bağlılığını ifade etmek ve Hüsrev Paşa'yı devirmek olduğunu açıkladı. Kumandanlar, onun sözlerinden öylesine etkilendi ki Avidick'e Müslümanların birleşeceğini umduklarından bahsettiler. Bir süre sonra Mısır valisi, İngiliz donanmasının düşmanlık amacıyla gelebileceğini söyleyerek, açıkta duran Osmanlı donanmasının limana yanaşarak Mısır donanmasıyla birleşmesini istedi. Bu sırada Osmanlı subay ve denizcilerinin silahlarını da teslim aldı. Mustafa Paşa buna itiraz ettiyse de bir sonuç alamadı. Neticede Osmanlı donanması, bir oldubittiyle, tümüyle Mısır valisine teslim oldu. Başta Fevzi Paşa olmak üzere, diğer kumandanlar aldıkları karardan ve düştükleri durumdan son derece pişmanlardı³⁸. Ancak artık dönüşü olmayan bir yola girmişlerdi.

Bir süre sonra Babiâli, Mısır'a gönderdiği emirle Osmanlı subay ve denizcilerinin İstanbul'a dönmelerini talep etti³⁹. Ardından Hüsrev Paşa, Mustafa Paşa ve diğer donanma komutanlarına yazdığı mektupla, onlardan Fevzi Paşa'yı tutuklayarak donanmayı kaçırmalarını istedi⁴⁰. Hatta Lord Palmerston, Akdeniz'deki İngiliz Donanması Kumandanı Amiral Stopford'a Osmanlı donanmasıyla ilgili önemli bir talimat verdi. Buna göre Stopford, İstanbul'a giderlerse donanmanın Rusların eline geçeceği sözleriyle Fevzi Paşa'nın kendisini yanılttığını Osmanlı subay ve denizcilerine anlatacak ve eğer dönmezlerse asıl o zaman padişahın Rusların eline düşeceği konusunda onları uyaracaktı⁴¹. Fakat artık bunların kendi iradeleriyle hareket etme imkânı kalmamıştı. İstanbul'a dönmek isteyenler veya talimatlara itiraz edenler gözetimde/hapiste tutuluyordu⁴².

Kısa süre sonra Osmanlı subay ve denizcilerine Mısır üniformaları giydirildi⁴³. Ardından Mehmed Ali Paşa ve Fevzi Paşa arasındaki iletişim kesilme noktasına geldi. Fevzi Paşa,

³⁷ NA, FO, 78/358, Avrupa konsoloslarına ait rapor, 15 Temmuz 1839.

³⁸ NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839. Avedick'in aynı raporunda yer alan ifadelerle göre, bir gün Osman Bey, Hacı Şerif Ağa ve Hasan Bey, Fevzi Paşa'yı ziyaret etmişti. Bu sırada Fevzi Paşa perişan hâldeydi ve içki içiyordu. Dertlerini unutmaları için onların da kendisine katılmalarını istemişti. Bir süre sonra, "Beni öldürün." diyerek ağlamaya başladı. Ardından onunla birlikte diğerleri de ağladı.

³⁹ NA, FO, 78/357, nr. 172, Ponsonby'den Palmerston'a, 10 Temmuz 1839.

⁴⁰ NA, FO, 78/357, nr. 200, ek. 2, Mehmed Ali Paşa'dan Hüsrev Paşa'ya, 1839. Mehmed Ali Paşa, Hüsrev Paşa'nın mektubuna cevap olarak gönderdiği yazısında, ona güvenmediğini ve onun sözlerine inanmadığını, çünkü karakterini bildiğini belirtmiş ve ondan sadrazamlıktan istifa etmesini istemiştir. Aynı mektupta, Mustafa Paşa ve diğer üç kumandana sadrazamın gönderdiği mektubu ele geçirdiği, bunların ve Fevzi Paşa'nın hain oldukları için değil kendisinin kötülüğünden kaçtıkları için bu işi yaptıkları yazmaktadır. Mehmed Ali Paşa, bu dört kumandanı gönüllü olarak İskenderiye'ye geldiklerine dair mektup aldığını da yazısına eklemiştir. Aynı belge. Bu hususta Babiâli'de gerçekleşen görüşmede, Fevzi Paşa'nın donanmayı tesliminin Mısır valisine böylesi isteklerde bulunma cesareti verdiği ve Hüsrev Paşa'nın istifa etmesi durumunda devletin tümünü nüfuzu altına aldığı yönünde propaganda yapacağı değerlendirilmiştir. Çelik, *age*, s. 369.

⁴¹ NA, FO, 195/157, nr. 181, Palmerston'dan Stopford'a, Ağustos 1839.

⁴² Lord Ponsonby'ye İskenderiye'den ulaşan bir mektupta birçok Osmanlı subayının hapiste tutulduğu bilgisi yer almaktadır. NA, FO, 78/396, Alison'dan Ponsonby'ye, 26 Ağustos 1840.

⁴³ NA, FO, 195/157, nr. 204, Granville'den Palmerston'a, 16 Ağustos 1839; NA, FO, 78/360, nr. 327, ek. 1, Avidick'ten Hüsrev Paşa'ya, 30 Kasım 1839.

Mehmed Ali Paşa ile ilk günlerdeki kadar görüşemiyordu. Fevzi Paşa, buna tepki olarak kendisine tahsis edilen evi terk ederek donanma gemisinde yaşamaya başladı⁴⁴. Avusturya'nın İskenderiye konsolosundan Stürmer'e ulaşan bilgiler de aynı yöneydi. Buna göre Fevzi Paşa İskenderiye'de çok zor duruma düşmüştü. Görünüşü ve davranışlarıyla tamamen "zavallı" ve "kaybetmiş bir adam" profili çiziyordu. Mehmed Ali Paşa ona güvenmiyor ve önemli bilgileri onunla paylaşmıyordu. Osmanlı donanmasındaki subay ve denizcilerinin durumu çok kötüydü ve bir an önce geri dönmek istiyorlardı⁴⁵.

Mehmed Ali Paşa'nın davranışlarındaki bu değişim boşuna değildi. Başlangıçta Osmanlı donanmasının kendiliğinden teslim olmasına sevinmişti. Fakat Mısır askerlerinin maaşını dâhi ödeyemezken binlerce Osmanlı askerine bakmak zorunda kalması, içinde bulunduğu ekonomik krizi derinleştirince keyfi bozulmaya başladı⁴⁶. Avrupa devletlerinin Mısır valisiyle doğrudan anlaşma yoluna gitmemesi yönünde Babîâlî'ye verdikleri ortak notanın (27 Temmuz 1839) ardından, Osmanlı donanmasını elinde tutma avantajını kullanamayacağını görmesi de onun bu memnuniyetsizliğini gün geçtikçe arttırdı⁴⁷.

Mehmed Ali Paşa ilk günlerde, donanmaya el koyma niyetinin olmadığını Avrupa konsoloslarına söylemişti. Ancak Osmanlı askerlerine Mısır üniforması giydirdikten sonra, yeni bir emirle bunların yarısının Mısır donanmasında görev almasını, Mısır donanmasındakilerin yarısının da Osmanlı donanmasına geçmesini istedi. Böylece iki donanma birleşmiş olacaktı. Bu bilgiyi İstanbul'a ulaştıran Avusturya'nın İskenderiye konsolosu mektubunda, Mehmed Ali Paşa'nın sonunda "yüzündeki maskeyi" çıkardığını ve Osmanlı donanmasına el koyduğunu ifade etmişti⁴⁸.

Bundan kısa bir süre sonra, Tanzimat Fermanı'nı Mısır valisine sunmak üzere görevlendirilen Kamil Paşa İskenderiye'ye ulaştı. Burada Fevzi Paşa ile de bir görüşme yaptı. Hatta Fevzi Paşa onun şerefine bir yemek tertip etti⁴⁹. Kamil Paşa dönüşte izlenimleriyle ilgili Babîâlî'ye bir rapor sundu. Bu rapora göre, Fevzi Paşa işlediği suçtan pişmanlık duyduğunu açıkça ifade etmemişti. Ancak tavırlarından vicdanının rahatsız olduğu anlaşılabilirdi. Osmanlı subayları ise içine düştükleri durumdan son derece mutsuzdular ve bir an önce İstanbul'a dönmek istiyorlardı⁵⁰.

Kısa süre sonra Fevzi Paşa'nın yerine Damat Said Mehmed Paşa kaptan-ı deryalığa getirildi. İskenderiye'de bulunan Mustafa Paşa ise kaptan-ı derya kaymakamı olarak tayin edildi⁵¹. Hüsrev Paşa gönderdiği bir mektupla, konuyla ilgili fermanı herkesin duyabileceği şekilde okutmasını Mehmed Ali Paşa'dan istedi. Aynı zamanda Mustafa Paşa'ya, kaptan-ı

⁴⁴ NA, FO, 78/359, nr. 279, Ponsonby'den Palmerston'a, ek. 1, 08 Ekim 1839.

⁴⁵ NA, FO, 78/360, nr. 314, ek. 1, Avusturya konsolosundan Stürmer'e, 17 Kasım 1839.

⁴⁶ NA, FO, 78/360, nr. 330, ek. 1, Ponsonby'den Palmerston'a, 11 Aralık 1839. Mehmed Ali Paşa, Osmanlı denizcilerine sadece bir ay ödeme yapmıştır. Mısır askerlerine ise 17 aydır ödeme yapamamaktaydı. NA, FO, 78/360, nr. 314, Ponsonby'den Palmerston'a, 27 Kasım 1839.

⁴⁷ Armaoğlu, *age*, s. 212.

⁴⁸ NA, FO, 78/392, nr. 6, ek. 2, Laurin'den Stürmer'e, 28 Aralık 1839. Fevzi Paşa, Osmanlı ve Mısır askerlerine bir akşam yemeği vermiştir. Mısır valisinin de katıldığı bu 1000 kişilik yemek Mahmudiye adlı Osmanlı gemisinde gerçekleşmiştir. *Aynı belge*.

⁴⁹ NA, FO, 78/392, nr. 6, ek. 1, Laurin'den Stürmer'e, 23 Aralık 1839.

⁵⁰ NA, FO, 78/392, nr. 16, ek. 1, Kamil Paşa'nın raporu, 16 Ocak 1840. İstanbul'a dönmek isteyenlerden biri de Londra'da eğitim gördükten sonra Osmanlı donanmasında görevlendirilen Mustafa Efendi idi. Mustafa Efendi'nin İstanbul'a dönme isteğine dair yazdığı mektuplardan biri Hüsrev Paşa'ya kadar ulaşmıştır. Hüsrev Paşa ve Reşid Paşa, Lord Ponsonby'den İskenderiye'deki İngiliz konsolosu aracılığıyla Mustafa Efendi'nin kaçışına yardım etmesini rica etmiştir. PB, GRE/E/637/113-114, Vogorides'ten Ponsonby'ye, 10 Nisan 1840.

⁵¹ NA, FO, 78/392, nr. 11, Ponsonby'den Palmerston'a, 15 Ocak 1840; NA, FO, 78/392, nr. 27, Ponsonby'den Palmerston'a, 06 Şubat 1840; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, V, (hzl. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 1456.

deryalığa ait madalyaları Fevzi Paşa'dan alarak İstanbul'a getirmesi talimatı verildi⁵². Aslında Hüsrev Paşa'nın aklından geçenin Mustafa Paşa'nın yalnızca madalyaları değil, bir fırsatını bulup tüm Osmanlı donanmasını geri getirmesi olduğunu tahmin etmek zor değildi.

Hüsrev Paşa'nın bu hamlesine karşı Mehmed Ali Paşa'nın karşı hamlesi, Fevzi Paşa'yı Osmanlı ve Mısır donanmalarının ortak komutanı olarak tayin etmek oldu. Buna karşılık Mısır valisinin bu son hareketi, Avrupa elçilerince onun bağımsız bir hükümdar gibi davrandığının bir delili olarak nitelendirildi⁵³. Reşid Paşa, onun bu şekilde hareket ederek "gerçek yüzünü" göstermesinden ve böylece bundan sonra kimseyi kandıramayacak olmasından dolayı memnundu⁵⁴. Çok geçmeden Mehmed Ali Paşa, donanmayı iade edeceğine dair verdiği sözden dönmediğini, sözünü tutması için Hüsrev Paşa'nın görevden alınmasını şart koştuğunu açıkladı. Bu sırada Mehmed Ali Paşa ve Fransa'nın asıl amacı, donanmanın iadesini de bir koz olarak kullanarak Abdülmecid'i Avrupa devletlerinin aracılığı olmadan doğrudan Mısır valisiyle anlaşmaya zorlamaktı⁵⁵.

Bir süre sonra Mısır valisi padişahın yeni doğan kızını kutlamak bahanesiyle Sami Bey'i hediyelerle İstanbul'a gönderdi. Reşid Paşa ve Sami Bey arasında geçen görüşmede donanma meselesi de gündeme geldi. Mehmed Ali Paşa, donanmayı Fevzi Paşa'nın komutasında İstanbul'a göndermek istiyordu. Reşid Paşa, bunun kesinlikle kabul edilemez bir istek olduğunu açıkladı⁵⁶.

Aynı günlerde Osmanlı donanmasıyla ilgili yeni bilgiler İstanbul'a ulaştı. Buna göre donanma kaptanlarından bazıları zindanda tutuluyordu. Osmanlı subaylarından birçoğu cephanelikte hapsedilmiş durumdaydı. Birçoğu ise ortadan kaybolmuştu⁵⁷.

Bundan sonraki günlerde Osmanlı donanmasının padişaha iadesiyle ilgili önemli gelişmeler yaşandı. Mehmet Ali Paşa, Avrupa devletlerinin ortak operasyonu ardından aldığı yenilgiler üzerine İngiliz Donanmasının İkinci Komutanı Napier'le İskenderiye Sözleşmesi'ni (27 Kasım 1840) yaptı. Buna göre Mısır, miras yoluyla kendisinde kalacaktı. Osmanlı donanmasını ve Suriye'yi ise iade edecekti. Çok geçmeden Mısır, Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı (13 Şubat 1841)⁵⁸ ile Mehmet Ali Paşa'ya verildi⁵⁹.

Mısır valisinin donanmayı geri vermeyi kabul etmesi üzerine, donanmayı teslim alma görevi Kaptan Walker (Paşa) ve Mazlum Bey'e verildi. Walker Paşa, 10 Ocak'ta İskenderiye'ye ulaştı. Mehmed Ali Paşa, donanmayı zorluk çıkarmadan iade ettiği gibi dönüş yolunda yol göstermesi için kendi subaylarından bazısını da vermeyi kabul etti. Walker Paşa, ertesi gün

⁵² NA, FO, 78/393, nr. 59, Hüsrev Paşa'dan Mehmed Ali Paşa'ya, 19 Ocak 1840.

⁵³ NA, FO, 78/393, nr. 73, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Nisan 1840; NA, FO, 78/393, nr. 71, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Nisan 1840.

⁵⁴ NA, FO, 78/393, nr. 77, Ponsonby'den Palmerston'a, 14 Nisan 1840.

⁵⁵ NA, FO, 78/395, nr. 138, Ponsonby'den Palmerston'a, 08 Temmuz 1840; NA, FO, 78/395, nr. 138, ek. 1, 14 Haziran 1840.

⁵⁶ NA, FO, 78/395, nr. 141, Ponsonby'den Palmerston'a, 12 Temmuz 1840. Bu görüşmede Reşid Paşa, karşılığında ölçsüz isteklerde bulunmalarını engellemek için, konuyu ne derece önemsediklerini belli etmeyerek donanmanın iadesi meselesini önemsiz bir şey gibi göstermeye gayret etmiştir. *Aynı belge*. Oysa Abdülmecid annesinin de tesiriyle donanmanın geri alınması meselesine, Reşid Paşa'yı kızdıracak derecede, önem vermekteydi. Hatta bunun karşılığında büyük fedakârlıklarda bulunmaya hazırdı. NA, FO, 78/394, nr. 129, Ponsonby'den Palmerston'a, 23 Haziran 1840.

⁵⁷ NA, FO, 78/396, ek. 1, Alison'dan Ponsonby'ye, 26 Ağustos 1840.

⁵⁸ Mısır Valiliği İmtiyaz Fermanı'nın detayları için bkz. Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789–2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008, s. 201–202.

⁵⁹ Matthew S. Anderson, *Doğu Sorunu (1774–1923)*, (çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001, s. 122; Uçarol, *age*, s. 201; Charles Napier, *The War in Syria*, II, John W. Parker, London 1842, s. 121; Armaoğlu, *age*, s. 214–216; Webster, *age*, s. 734; Cemal Tukin, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999, s. 277. Napier'in Mehmed Ali Paşa'yla yaptığı anlaşmayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Harold Temperley, *England and the Near East: The Crimea*, Longmans Green and Co., London 1936, s. 133–136.

Mahmudiye adlı Osmanlı gemisine padişahın bayrağını çekti. Bir süre sonra Osmanlı donanması Marmara Denizi'ne kadar gelmişti⁶⁰. 16 Mart günü ise donanma İstanbul'a ulaştı⁶¹.

Mehmed Ali Paşa, donanma yoldayken Hüsrev Paşa'ya gönderdiği mektupta kendisini "sadrızamın eski ve sadık dostu"⁶² olarak nitelendirdi ve ondan, saltanatının uzun olması için dua etmekte olduğunu padişaha iletmesini istedi. Bu ifadeler, Mısır sorununda ve Mehmed Ali-Hüsrev çekişmesinde hangi aşamaya gelindiğini özetler nitelikteydi⁶³.

Mısır valisine Mazlum Bey aracılığıyla iletilen emirde, Fevzi Paşa, Osman Bey ve Hacı Şerif Ağa'nın İstanbul'a gönderilmemesi istenmişti⁶⁴. Bunlardan Fevzi Paşa affedilmedi; firari ve hain damgası yemiş bir şekilde ve yaptığından pişmanlık içinde 1842 yılında İskenderiye'de vefat etti⁶⁵. Abdülmecid, ölümünden sonra dâhi onu bağışlamadı. Öyle ki Fevzi Paşa'ya ait iftihar nişanının evlatlarında kalması teklif edildiğinde buna izin vermedi⁶⁶. Onu bu hataya sürükleyen Osman Bey ise Mazlum Bey'in araya girmesiyle affedilmeyi başardı ve İstanbul'a dönerek zaman içinde Bosna-Hersek valiliğine kadar yükseldi⁶⁷.

V. SONUÇ

II. Mahmud, Babıâli'deki hizipleri birbirine karşı denge unsuru olarak kullanmış ve bunlar arasındaki rekabeti iktidarını güçlendirmenin bir aracı hâline dönüştürmüştür. Osmanlı donanmasının Mısır valisine teslimi olayı, bu gücün kontrolden çıkması ve mevcut dengenin bozulması sonucu gerçekleşmiştir. Bu durum, yaşanan gelişmelerin II. Mahmud'un izlemiş olduğu söz konusu politikayla bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Babıâli'deki hiziplerden birinin lideri olan Fevzi Paşa, korkularının esiri olarak, sonradan büyük pişmanlık duyduğu ve devletin bağımsızlığını tehlikeye düşürecek boyutta büyük bir hata yapmıştır. Tahtan uzaklaştırılma girişimlerine karşı II. Mahmud tarafından görevlendirilmiş olmasının, onun bu hataya sürüklenmesinde etkisi olduğu şüphesizdir. Yetiştirmesi ve sağ kolu Osman Bey ise onu yanlış yönlendirerek donanmanın Mısır valisine tesliminde birinci derecede rol oynamıştır.

Avidick ve Kaptan Ford'un ifadeleri bir arada değerlendirildiğinde, Osmanlı donanmasını Mehmed Ali Paşa'ya teslim etmesi yönünde Amiral Lalande'ın Fevzi Paşa'ya doğrudan bir telkinde bulunmadığı; ancak onu cesaretlendirdiği anlaşılmaktadır. Fevzi Paşa, amiralle görüşmesinden önce de İskenderiye'ye gitmeyi tasarlamış; fakat buna cesaret edememiştir. Ayrıca Amiral Lalande'ın, padişahın zehirlendiği ve Hüsrev Paşa'nın İstanbul'u Ruslara teslim edeceği yönünde Osman Bey'in sözlerini gerçeği araştırmadan kabul etmesi normal karşılanabilecek bir durum değildir. Fevzi Paşa'ya İngiliz donanma komutanıyla

⁶⁰ NA, FO, 78/399, nr. 310, ek. 1, Reşid Paşa'dan Ponsonby'ye, 27 Aralık 1840; NA, FO, 78/430, nr. 20, ek. 4, Walker'dan Ponsonby'ye, 12 Ocak 1841; NA, FO, 78/430, nr. 27, Ponsonby'den Palmerston'a, 31 Ocak 1841.

⁶¹ NA, FO, 78/432, nr. 93, Ponsonby'den Palmerston'a, 16 Mart 1841. İstanbul'a yaklaşık 22 gemi ulaşmıştır. Osmanlı denizcilerinin ise yaklaşık üçte biri geri dönebilmiştir. *Aynı belge*.

⁶² "un ancien et fidele ami".

⁶³ NA, FO, 78/431, nr. 33, ek. 1, Mehmed Ali Paşa'dan Hüsrev Paşa'ya, 23 Ocak 1841.

⁶⁴ NA, FO, 78/431, nr. 33, ek. 2, Mehmed Ali Paşa'dan Hüsrev Paşa'ya, 23 Ocak 1841. Mehmed Ali Paşa; Fevzi Paşa ve diğerlerinin, ailelerinin Mısır'a gönderilmesini rica ettiklerini belirtmektedir. *Aynı belge*.

⁶⁵ Koçu, "Ahmed Fevzi Paşa Maddesi", s. 366. Abdülmecid, Fevzi Paşa'yı affetmemiştir. Ancak Mısır valisi, hizmetlerinin bir ödülü olarak ona, yıllık 60 bin dolar karşılığı emekli aylığı bağlamış ve Kahire'de muazzam bir köşk, ayrıca çok değerli bir arazi hediye etmiştir. Lord Ponsonby, bunu duyan Osmanlı paşalarının padişaha hizmet etmektense hainlik etmenin daha avantajlı olduğunu düşünmeye başlayacaklarından endişe ettiğini yazmıştır. NA, FO, 78/431, nr. 36, Ponsonby'den Palmerston'a, 09 Şubat 1841.

⁶⁶ Fevzi Paşa'ya ait olan iki nişan ve bir adet tasvir-i hümayundan iftihar nişanının, âdet olduğu üzere, Fevzi Paşa'nın varislerine bırakılması hususu Abdülmecid'e arz edilmiştir. Fakat Abdülmecid, Fevzi Paşa'nın işlediği suç sebebiyle buna izin vermemiştir. BOA, İ. DH (İrade Dâhiliye), nr. 73/3631, 19 Mart 1843.

⁶⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Beydilli, "Topal Osman Paşa Maddesi", s. 246-247.

görüşmemesini tavsiye etmemesi de Amiral Lalande'ın yetkisi dışında bir davranıştır. Üstelik Amiral Lalande, Fransız elçisine verdiği raporda tüm bunları gizlemiştir.

Bu durum, Osmanlı donanmasının Mısır valisine teslimi olayında Fransa'nın da önemli derecede rol oynadığını göstermektedir. Bu mesele, Fransa'nın 1798'den beri sürdürmekte olduğu Mısır'ın ve Doğu Akdeniz yolunun kontrolünü ele geçirmeye yönelik politikayla ve Amiral Lalande'ın Mısır valisine duyduğu sempatiyle doğrudan ilgilidir. Zaten Fransa, 1840 yılında Mısır meselesinin Osmanlı lehine çözümü konusunda diğer Avrupa devletlerine direnerek ve Mehmed Ali Paşa'yı korumak için bu devletlerle neredeyse savaşın eşiğine gelerek gerçek niyetini ortaya koymuştur.

Bu yönüyle Osmanlı donanmasının Mısır valisine teslimi olayı, geniş planda uluslararası güçler arasındaki rekabetin etkisiyle gerçekleşmiş bir mesele özelliği gösterirken, dar planda Babîlî'deki hizipleşmelerden faydalanan bir iç politikanın ve Osmanlı yöneticilerinin kişisel hesaplarının sonucu olarak ortaya çıkmış talihsiz bir olay niteliği taşımaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi**

HAT, nr. 20448, 37541, 37541.B, 37607, 43162, 43186

İ. DH, nr. 73/3631

İ. HR, nr. 3/94

Durham Üniversitesi Arşivi

GRE/E/378/153, 378/161, 150/B/39, 150/C/19, E/102/E/55, 637/113–114

İngiliz Millî Arşivi

FO, 78/225, 310, 328, 356, 357, 358, 359, 360, 392, 393, 394, 395, 396, 399, 430, 431, 432

FO, 195/157

Kitap ve Makaleler

AHMED CEVDET PAŞA, *Tezâkir 1–12*, (hzl. Cavid Baysun), TTK Yayınları, Ankara 1953.

AHMET LÜTFİ EFENDİ, *Vak'anüvis Ahmet Lutfi Efendi Tarihi*, V-VI, (hzl. Yücel Demirel), YKY, İstanbul 1999.

AKSAN, Virginia H., *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri (1700–1870)*, (çev. Gül Çağalı Güven), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2010.

AKŞİN, Sina, "1839'da Osmanlı Ülkesinde İdeolojik Ortam ve Osmanlı Devleti'nin Uluslararası Durumu", *Mustafa Reşid Paşa ve Dönemi Semineri*, TTK Yayınları, Ankara 1994, s. 5–12.

AKYILDIZ, Ali, "Sultan II. Mahmud'un Hastalığı ve Ölümü", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 4, s. 49–84.

ALTUNDAĞ, Şinasi, *Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı-Mısır Meselesi (1831–1841)*, TTK Yayınları, Ankara 1945.

ANDERSON, Matthew S., *Doğu Sorunu (1774-1923)*, (çev. İdil Eser), YKY, İstanbul 2001.

ARMAOĞLU, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasî Tarihi (1789–1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1999.

BEYDİLLİ, Kemal, "Topal Osman Paşa Maddesi", *Diyanet İşleri İslâm Ansiklopedisi*, XLI, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2012, s. 246–247.

ÇELİK, Yüksel, *Şeyhül Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa II. Mahmud Döneminin Perde Arkası*, TTK Yayınları, Ankara 2013.

DÖNMEZ, Ahmet, *Osmanlı Modernleşmesinde İngiliz Etkisi: Diplomasi ve Reform (1833–1841)*, Kitap Yayınları, İstanbul 2014.

KAMİL PAŞA, *Târih-i Siyâsî-i Devlet-i Aliye-i Osmaniye*, III, İstanbul 1327.

KAYNAR, Reşad, *Mustafa Reşid Paşa ve Tanzimat*, TTK Yayınları, Ankara 1954.

KOÇU, Reşad Ekrem, "Ahmed Fevzi Paşa Maddesi", *İstanbul Ansiklopedisi*, I, Tan Matbaası, İstanbul 1958, s. 365–366.

KUTLUOĞLU, Muhammed H., *Egyptian Question (1831–1841)*, Eren Yayınları, İstanbul 1998.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, V, (hzl. Nuri Akbayar), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996.

MUSTAFA NURİ PAŞA, *Netayic ül-Vukuat*, IV, (sad. Neşet Çağatay), TTK Yayınları, Ankara 1992.

NAPIER, Charles, *The War in Syria*, II, John W. Parker, London 1842.

PURYEAR, John V., *International Economics and Diplomacy in the Near East*, Archon Books, California 1969.

RODKEY, Frederick S., *The Turco-Egyptian Question in the Relations England, Fransa and Russia (1832–1841)*, The University of Illinois Press, Urbana 1924.

_____, "Lord Palmerston and the Rejuvenation of Turkey, 1830–41", *The Journal of Modern History*, I/4, The University of Chicago Press, Chicago 1929, s. 570–593.

ŞEREF, Abdurrahman, *Tarih Söyleşileri (Müsahebe-i Tarihiye)*, (sad. Mübeccel Nami Duru), Sucuoğlu Matbaası, İstanbul 1980.

JORGA, Nicolae, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, V, (çev. Nilüfer Epçeli), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2005.

TUKİN, Cemal, *Boğazlar Meselesi*, Pan Yayınları, İstanbul 1999.

UFFORD, Letitia W., *The Pasha*, McFarland Company, North Carolina 2007.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789–2001)*, DR Yayınları, İstanbul 2008.

UZUNÇARŞILI, İsmail H., *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilâtı*, TTK Yayınları, Ankara 1988.

WEBSTER, Charles, *The Foreign Policy of Palmerston (1830–1841)*, II, G. Bell&Sons Ltd, London 1951.

Gazeteler

Takvim-i Vekayi